

فهرست

پیشگفتار.....	۷
درآمد.....	۱۱
فصل اول: نگاهی به حیات امام صادق <small>علیه السلام</small> و وضعیت علمی جامعه در عصر ایشان .	۱۵
۱. معرفی امام صادق <small>علیه السلام</small>	۱۶
۲. امام صادق <small>علیه السلام</small> در دوره اموی.....	۱۶
۳. امام صادق <small>علیه السلام</small> در دوره عباسی.....	۱۸
۴. وضعیت علمی جامعه اسلامی در عصر امام صادق <small>علیه السلام</small>	۱۹
فصل دوم: جایگاه علم و علم‌آموزی نزد امام صادق <small>علیه السلام</small> و شیوه‌های آموزشی.....	۲۵
۱. علم و علم‌آموزی نزد امام صادق <small>علیه السلام</small>	۲۵
۲. شیوه‌های آموزشی در مکتب علمی امام صادق <small>علیه السلام</small>	۳۲
۳. نقل حدیث به شیوه صحیح.....	۳۳
۴. ترویج شیوه کتابت.....	۳۴
۴-۱. شیوه رساله‌نگاری (کتاب).....	۳۵
۴-۲. شیوه نامه‌نگاری (نوشتاری).....	۳۸
۵. ترویج شیوه عرضه حدیث به امام.....	۳۹
۵-۱. عرضه حدیث بر امام صادق <small>علیه السلام</small>	۴۰
۵-۲. عرضه کتاب بر امام صادق <small>علیه السلام</small>	۴۳
۶. ترویج شیوه املا.....	۴۴
۷. ترویج شیوه سؤال و جواب.....	۴۶
۸. ترویج شیوه مناظره.....	۴۹

۵۲	۹. ترویج دین پژوهی و مبارزه با قیاس
۵۵	فصل سوم: عرصه‌های جهاد علمی امام صادق <small>علیه السلام</small>
۵۵	۱. علم حدیث
۵۷	۲. علم فقه
۵۹	۳. علم تفسیر
۶۱	۴. علم اخلاق
۶۲	۵. علم اصول فقه
۶۳	۶. علم فلسفه
۶۵	۷. علم کلام
۶۸	۸. علوم طبیعی (طب، نجوم، شیمی و غیره)
۶۸	۸-۱. علم طب
۷۰	۸-۲. علم نجوم
۷۳	۸-۳. علم شیمی
۷۶	۸-۴. دیگر علوم طبیعی
۷۹	فصل چهارم: تبیین ارزش میراث علمی امام صادق <small>علیه السلام</small> برای شیعه و نقش
۸۷	کتابنامه

درآمد

نقش ائمه اطهار علیهم السلام در جامعه اسلامی بسیار چشمگیر و حائز اهمیت است و این تفکر که آنها فقط رهبران معنوی یا امامان هدایت و راهنمایی‌اند، با گزارش‌های تاریخی موجود و واقعیت تاریخی مطابقت ندارد. دو قرن و نیم حضور فعالانه علمی از جانب ائمه معصومین علیهم السلام آن هم در زمانی که سرآغاز تمدن اسلامی نامیده شده، امری روشن است؛ زیرا نقش بی‌بدیل و انکارناشدنی آنها، به‌ویژه در عرصه‌های علمی آشکار است. گرچه در همان زمان نیز برخی دست‌های پنهان و پیدا در مخفی‌کردن و حتی انکار این نقش ائمه علیهم السلام، به‌ویژه امام صادق علیه السلام، تلاش‌های زیادی کردند. متأسفانه این جنبه از حیات آنان کمابیش و حتی در حال حاضر نیز مغفول مانده و حتی سعی شده است این نقش به مخالفان آنها داده شود؛ درحالی‌که امام صادق علیه السلام به‌عنوان یکی از عالم‌ترین افراد جامعه اسلامی و صاحبان وسیع‌ترین مکتب‌ها و جریان‌های علمی و داشتن بیشترین شاگرد در عرصه‌های مختلف علمی، نقشی بی‌بدیل و اساسی داشته است.

چون امام صادق علیه السلام در عصر شکل‌گیری و توسعه علوم بوده و مذهب شیعه را منسجم کرده است، شناخت دیدگاه‌های آن حضرت درباره این مطلب حائز اهمیت بوده و پژوهش درباره این موضوع را مهم می‌نماید. تاکنون این جهاد علمی امام صادق علیه السلام و ابعاد مختلف آن، چنان‌که درخور مخاطب جوان است، تبیین نشده و فقط مطالبی کلی یا پراکنده در دسترس است که پژوهش حاضر درصدد جبران این کاستی است.

در تبیین این مسئله باید توجه داشت که امام صادق علیه السلام در پیدایش مکتب‌ها و جریان‌های علمی عصر خود نقش زیادی داشته و حتی در این زمینه دارای شاگردان بی‌شماری بوده است. فرمایش‌ها، خطبه‌ها، نامه‌ها، آثار و حتی کتب منسوب به ایشان در این زمان، برای ما گزارش شده و تعداد زیادی از آنها به ما رسیده است. همچنین وجود اصحاب و

شاگردان امری مهم در جهت‌دهی و شکل‌دهی خیزش علمی آن عصر است؛ به طوری که تعداد شاگردان مکتب حضرتش را تا چهارهزار و بیشتر دانسته‌اند. همین تلاش‌های امام باعث شد شیعه به‌عنوان یک مذهب با اصول و مواضع قوام‌یافته در جامعه علمی و دینی استواری بیشتری داشته باشد. امام صادق علیه السلام مسیری که امامان پیشین علیهم السلام، به‌ویژه پدر بزرگوارشان، در پیش گرفته بودند، به بهترین شکل ادامه داد و آرای مکتب اهل‌بیت علیهم السلام را چه در زمینه اصول دین و چه فروع دین ارائه و تبیین کرد.

علوم اسلامی در نیمه نخست قرن دوم، با طی مسیری به درازای یک قرن، از حالت ابتدایی و شفاهی صرف خارج شده و شکلی تخصصی به خود گرفته بود. علومی مانند فقه، تفسیر و کلام مملو بود از آرای عالمان اهل‌تسنن که علاوه بر اجتهاد شخصی آنان، بیشتر به اقوال صحابه و تابعان اتکا داشت که به طبع با مکتب اهل‌بیت علیهم السلام که از وحی سرچشمه می‌گرفت، زاویه داشت. امام صادق علیه السلام با پرورش شاگردان متعدد و شکوفاکردن استعداد هریک در زمینه‌ای خاص، نه تنها جایی برای مکتب اهل‌بیت علیهم السلام باز کرد، بلکه خود و شاگردان نامدارش به مرجع امت در علوم اسلامی تبدیل شدند. امام خود چون یک دانشگاه سیار عمل کرد؛ به طوری که در مدینه و در مکه به هنگام حج و در اقامت چندساله در عراق و در مسجد و در خانه و کوی و جاده، عالمان و فرهیختگان و حتی عموم مردم، از شیعه و سنی و غیرمسلمان و حتی ملحد، به او مراجعه می‌کردند و ایشان مستقیم یا غیرمستقیم گره‌ای از کار یکی از علوم اسلامی باز می‌کرد.

ازطرفی هر مذهبی برای بقا و ترویج خود، نیاز به اصول اعتقادی و عملی روشن دارد و باید پاسخ‌گوی انواع نیازهای پیروان خود باشد. این رسالت پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بر دوش امامان معصوم علیهم السلام بود. امام صادق علیه السلام در راستای حیات شیعه و زنده‌نگه‌داشتن این اسلام راستین اقدامات زیادی انجام داد. روایات فراوان برجای‌مانده از ایشان همواره راهگشای شیعیان بوده است؛ چنان‌که از ابان بن تغلب نقل شده که شیعه کسی است که اگر مردم در قول پیامبر صلی الله علیه و آله اختلاف کنند، نظر علی علیه السلام را ملاک قرار می‌دهد و اگر مردم در قول علی علیه السلام اختلاف کنند، نظر امام صادق علیه السلام را می‌پذیرد.

به همین دلیل زندگی و حیات علمی امام صادق علیه السلام، به‌ویژه از سوی علمای شیعه، مورد توجه بوده و در این باره کتاب‌های مختلفی نگارش یافته است. آثاری همچون تأسیس

الشیعة، أعيان الشيعة و الذريعة به برخی از زمینه‌های علمی آن حضرت و شاگردانش پرداخته‌اند.

درباره اصحاب آن حضرت نیز آثاری همچون: اصحاب امام صادق علیه السلام از محدث‌زاده و الفائق فی رواة و أصحاب الإمام الصادق از عبدالحسین شبستری وجود دارد. اسد حیدر، از پژوهشگران معاصر، نگارش چهار جلد کتاب امام صادق و مذاهب اربعه را در راستای معرفی امام انجام داده است که در آن، درباره نقش امام در برهه زمانی پیدایش مذاهب به نحو شایسته بحث کرده است.

کتاب تحقیقی جدیدی که در این باره ارائه شده، نقش ائمه اطهار علیهم السلام در تمدن اسلامی از حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محرمی است. اما در میان انبوه آثار تألیفی درباره امام صادق علیه السلام، جای خالی کار مستقلی که به نهضت علمی امام صادق علیه السلام و تأثیر آن بر تشیع پردازد، دیده می‌شود. این تحقیق درصدد است این بخش را پوشش دهد. این تحقیق گونه تحقیقات تاریخی است که در آن، از روش توصیفی همراه با تحلیل محتوایی متون استفاده شده و روش کار بررسی تاریخی و ماهیت آن نقلی و عقلی است. همچنین تلاش کردیم در نقل احادیث و گزارش‌های تاریخی به اسناد و منابع معتبر متقدم پردازیم.

الگوگیری از سیره امام معصوم علیه السلام در حرکت‌های علمی و دینی، تثبیت جایگاه علمی امام صادق علیه السلام، تبیین نقش امام در حیطه‌های مختلف علوم و اثبات نقش گسترده شیعیان در علوم و دانش‌های اسلامی به‌واسطه شاگردی نزد امام، تبیین نحوه تعامل امام با گروه‌ها و مذاهب و همچنین تشریح نقش امام در حیات شیعه، بخشی از اهداف این پژوهش است. رویکرد و نوآوری این تحقیق آن است که حیات علمی امامان علیهم السلام را از منظر نقش آن در بقا و پویایی مذهب شیعه مورد مطالعه قرار می‌دهد و وجه تمایز مهم آن را از کارهای انجام‌شده نشان می‌دهد، به‌ویژه که کمتر کتاب یا مقاله‌ای را می‌توان یافت که به‌طور مستقل به نهضت علمی امام صادق علیه السلام پرداخته باشد؛ به‌طور معمول در لابه‌لای مطالب گوناگون اشاراتی به این موضوع مهم شده است.

ساختار این تحقیق نیز در قالب چهار فصل است که در آن به حیات علمی امام صادق علیه السلام، وضعیت علمی جامعه عصر امام، جایگاه علم و علم‌آموزی، شیوه‌های آموزشی مکتب علمی

امام و عرصه‌های جهاد علمی، تبیین ارزش میراث علمی امام برای شیعه و نقش آن در بقا و پویایی این مذهب توجه شده است.